

АНОТАЦІЯ

Жмуренко В.Г. Зовнішньоторговельний потенціал національної економіки в умовах глобалізації: теоретико-методологічний вимір. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка. – Український державний університет науки і технологій, Дніпро, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене вирішенню актуальної наукової проблеми – розвитку теоретико-методологічних засад та практичних аспектів формування й ефективної реалізації зовнішньоторговельного потенціалу (далі - ЗТрП) національної економіки в умовах глобалізації. Для досягнення мети було вирішено низку взаємопов'язаних завдань, серед яких: узагальнення теоретико-методологічних підходів до дослідження та визначення ЗТрП; розкриття засад побудови ЗТрП як складної динамічної підсистеми, органічно вбудованої у відкриту національну економіку; дослідження актуальних тенденцій розвитку ЗТрП, новітніх трейдингових форм, умов і макроекономічних наслідків його реалізації; удосконалення методичних підходів до позиціонування країни у глобальній мережі торговельних відносин, зокрема розробка й апробація методики оцінювання потужності ЗТрП; SWOT-аналіз та діагностика ЗТрП України; обґрунтування пропозицій щодо заходів державної політики, які сприятимуть розвитку ЗТрП вітчизняної економіки та посиленню її конкурентних позицій на світових ринках.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, основні завдання дослідження, визначено його об'єкт та предмет, представлено елементи наукової новизни, розкрито теоретичну та практичну значимість одержаних результатів, форми їх апробації. Зокрема відзначено, що

порубіжжя тисячоліть стає для людства періодом глобальних структурних зрушень та численних метаморфоз. Постіндустріальний стрибок якості збагачує економічну реальність новими явищами і процесами (інтелектуалізація, цифровізація, інформатизація, віртуалізація економічних просторів й часткове зняття трансграничних обмежень мобільності для факторів й результатів виробництва, платформізація, гіперконкуренція, смарт управління, електронна комерція тощо), що розширюють для відкритих економічних систем межі можливого, оновлюють множину їх драйверів і коридорів руху у глобальному просторі, зокрема змінюють умови формування й реалізації їх зовнішньоекономічного потенціалу та його торговельної складової.

Для національних економік отримання вигод від глобалізації неможливе без реалізації адекватної сьогоденню стратегії розвитку ЗТрП, посилення міжнародних конкурентних переваг, удосконалення торговельних практик та підвищення спеціалізованих торговельних компетентностей суб'єктів господарювання.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження зовнішньоторговельного потенціалу економічних систем» розкриті гносеологічні, методологічні засади й онтологічні передумови дослідження ЗТрП, визначена його провідна роль в формуванні та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу сучасних національних економік – макросуб'єктів глобалізаційних процесів.

На основі ретроспективного аналізу теоретичного наробку з проблематики ЗТрП економічних систем виявлені певні прогалини в його предметному просторі (як-от: відсутність узгодженої позиції щодо змісту, структури, функції та особливостей реалізації ЗТрП як дуального експортно-імпортного феномену, нечіткість логіки та механізмів переходів «зовнішньоторговельний потенціал (імовірнісне, пасивне) → міжнародна торгівля (проявлене, активне, комерціалізоване) → відтворення та розвиток макроекономічного потенціалу → макроекономічна динаміка»,

невпорядкованість факторів формування й успішної комерціалізації ЗТрП в умовах глобально-локальних конкурентних викликів), заповнення яких потребує поглиблених наукових пошуків на засадах сучасної методології. Обґрунтовано, що найбільш адекватним об'єкту й предмету дослідження, меті роботи та поставленим завданням є метод економічного еволюціонізму, у пізнавальному фокусі якого знаходяться відтворення та стратегії розвитку відкритих економічних систем у мінливому конкурентному середовищі.

Пропонується погляд на зовнішньоекономічний макропотенціал як на відкриту підсистему національної економіки, що визначає орієнтацію її суб'єктів на налагодження та розвиток міжнародних економічних відносин за наявних глобально-локальних умов і обмежень. Показано, що рівень розвитку та мультиформізм ЗТрП конкретної національної економіки є проявом різноманіття тих видів зовнішньоекономічної діяльності, до участі в яких залучені національні резиденти. Зовнішньоекономічний сектор України є асиметричним із тривалим домінуванням зовнішньої торгівлі, що істотно підвищує актуальність проведеного дослідження у вітчизняних реаліях.

У другому розділі «Зовнішньоторговельний потенціал: зміст, будова та умови реалізації» сфокусовано увагу на визначенні й розкритті змісту, будови, факторів та обмежень розвитку ЗТрП, міжнародній торгівлі як практичній формі його реалізації.

ЗТрП визначено як складову зовнішньоекономічного потенціалу, що дозволяє забезпечувати самовідтворення та реалізацію останнього завдяки інтеграції системи-носія у глобальні торгівельні мережі. З'ясовано, що ЗТрП як специфічний атрибут відкритих економічних систем характеризують релевантність та адресність, конкурентоспроможність, відкритість і трансграничність, структурна та функціональна складність, фрактальність, обмежена комбінаторність та керована динамічність.

Спираючись на еволюційний метод дослідження, ЗТрП охарактеризовано як динамічну систему, що рухається із минулого через сьогодення у майбутнє. У контексті минулого він виступає а) результатом

еволюції умов і селекторів формування міжнародних конкурентних переваг та б) «запасом», що втілює у собі накопичені в передісторії ресурсні можливості та товарні пропозиції, що підтримують міжнародну спеціалізацію країни. У поточному часі він характеризує рівень використання ресурсів, їх продуктивність, ефективність та відповідність запитам споживачів, наявність чи відсутність резервів розвитку. Щодо майбутнього, він є носієм змін, що визначають його проектування та творення. Такий поліхронний погляд є практично важливим для розуміння логіки розвитку ЗТрП та майбутніх наслідків стратегічних управлінських рішень сьогодення.

Обґрунтовано, що структурне «ядро» ЗТрП утворене тріадою базових блоків - «міжнародні конкурентні переваги», «торговельна ініціатива» та «торговельна компетентність», що у взаємодії забезпечують його функціональну зрілість, здатність до адаптації та спрямованого селективного розвитку.

Запропоновано погляд на міжнародний трейдинг як практичну мультифункціональну форму реалізації ЗТрП. Аргументовано, що урізноманітнення й ускладнення форм торгівлі у межах міжнародної промислової кооперації супроводжується посиленням потужності її наслідків та ефектів (ефекту мультиплікатора зовнішньої торгівлі, ефекту створення торгівлі, ефектів «доміно», «spillover» та навчання, ефекту масштабу, мережного ефекту та ефекту команди, ефектів різноманіття та комбінаторики різноманітного).

З'ясовано, що для переходу ЗТрП із стану імовірного не проявленого пасивного до проявленого комерціалізованого суспільно ефективного активного, необхідне виконання щонайменше трьох умов: 1) адекватність ЗТрП за параметрами конкурентоспроможності тим товарним сегментам і географічним локаціям світового ринку та глобальним виробничим платформам, що відповідають міжнародній спеціалізації країни та входять у зону її стратегічних політико-економічних інтересів; 2) ресурсно-технологічна можливість і готовність національної економіки та її суб'єктів

господарювання виробляти конкурентоздатну продукцію, спроможну долати опір середовища й протекціоністські бар'єри при просуванні на світові ринки та протистояти імпорту в конкурентній боротьбі на внутрішніх ринках; 3) суверенітет, суб'єктоцентризм та активізм держави щодо визначення напрямів її інтеграції до глобального економічного простору та провадження торговельної політики.

За результатами проведеного кореляційно-регресійного аналізу та виявлених емпіричних правильностей до складу визначені та проранжовані за силою впливу на імпаکت-фактори порівняльної ефективності експорту (продуктивність праці (ранг 1), рівень технологічної складності наукових розробок (2), рівень розвитку цифрових платформ та технологій (3), якість державної регуляторної політики (4), рівень розвитку людського капіталу (5), ефективність уряду (6), рівень інноваційного розвитку (7), якість інфраструктурної підтримки зовнішньоторговельної діяльності у частині фінансового (8) та транспортно-логістичного сервісу (9), поточний рівень та результати залученості країни в процесі економічної глобалізації (10)).

У третьому розділі «Напрями посилення зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки в умовах глобальних гіперконкурентних викликів» сфокусовано увагу на процесах і факторах, що істотно модифікують глобальні умови розвитку й реалізації зовнішньоторговельного макропотенціалу; запропоновано методичний інструментарій оцінювання ЗТрП національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин. Розроблено методику розрахунку інтегрального рівня потужності ЗТрП, що враховує логіку та етапи його формування й реалізації із відповідними переходами «ресурсне забезпечення товаровиробництва → технологічна трансформація ресурсів в товарну продукцію – об'єкти міжнародної торгівлі → експортно-імпортні потоки → результати зовнішньої торгівлі → позитивні зміни макродинаміки» та структурними блоками «I. Ресурсне забезпечення ЗТрП», «II. Цифровізація, наука та інновації», «III. Імпаکت-фактори реалізації ЗТрП», «IV. Зовнішня торгівля»,

«V. Макрорезультати». За результатами апробації методики побудовано картограму потужності ЗТрП основних торгових партнерів України.

Оцінювання зовнішньоторговельного потенціалу України за авторською методикою дозволило стверджувати, що найбільш сильними сторонами її ЗТрП є: розвинений людський капітал, готовність до впровадження та використання цифрових технологій, рівень технологічної складності наукових досліджень, розгалужені зовнішньоекономічні контакти в торгівельній та фінансовій сферах. Водночас, порівняно із більшістю країн-партнерів Україна посідає слабшу конкурентну позицію, що ускладнює для неї задачу актуалізації власного ЗТрП, зокрема через інтеграцію із прискореним технологічним ліфтом до глобальних і регіональних ланцюгів вартості. Основною перешкодою для ефективної комерціалізації національного ЗТрП, крім імпаکت-фактору війни й супутніх макроризиків, є низька інноваційна активність, що сповільнює технологічний розвиток і зменшує можливості реалізації проривних конкурентних стратегій.

У роботі конкретизовано функції держави-суб'єкта зовнішньоторговельної політики та стейкхолдера зовнішньоторговельної діяльності. Сформульовано рекомендації щодо заходів державної політики, що сприятимуть розвитку та ефективній реалізації ЗТрП України і посиленню її конкурентних позицій на світових ринках, серед яких: 1) підтримка смарт-спеціалізації регіонів, R&D, політики цифровізації, кластерних (ІКТ, агротех, машинобудування, металургія, біотех, ракетно-космічна техніка, військові технології та озброєння, безпілотні літальні апарати, турбіни, навігаційні прилади) та інноваційних ініціатив підприємницького сектору; 2) оновлення експортного кошика з врахуванням потенціалу генерування доходу для нових експортних товарів та рівня їх технологічної дистанції від вже наявних; 3) створення спільних підприємств та стартапів з іноземними партнерами, розміщених на їх територіях; 4) активізація торгівлі з дружніми країнами, закріплення в угодах преференційних умов доступу та користування транспортними коридорами, вирішення шляхом економічної

дипломатії транзитного доступу до океанічних портів; 5) стимулювання українських емігрантів як первісних суб'єктів і драйверів міжнародної інтеграції в торговельній сфері, популяризаторів брэнда «Made in Ukraine»; б) сприяння у підвищенні управлінської торговельної компетентності, підготовку у закладах вищої освіти здобувачів з міждисциплінарних освітніх програм, сфокусованих на міжнародній торговельній діяльності.

Результати наукового дослідження мають теоретичну, методологічну та прикладну цінність, зокрема у науковому плані поглиблюють уявлення про зміст, сучасну будову, дуальну експортно-імпорту природу, властивості, функції, засади і наслідки розвитку й реалізації ЗТрП національної економіки в умовах глобалізації; у методологічному - розвивають методичний й аналітичний інструментарій вимірювання потужності ЗТрП національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин; у прикладному - сприяють підвищенню ефективності управлінських рішень в сфері зовнішньоторговельної діяльності та торговельної політики.

Практичне значення роботи полягає у тому, що здобуті результати можуть стати підґрунтям подальших наукових пошуків з проблематики теорії, методології та практики зовнішньоторговельного потенціалу; можуть бути використані при удосконаленні державної торговельної політики, зокрема при розробці та реалізації державних програм стимулювання експорту; враховані суб'єктами господарювання у корпоративних стратегіях розвитку зовнішньоторговельної діяльності; включені до навчально-методичного забезпечення дисциплін освітніх програмах підготовки здобувачів вищої освіти у сфері міжнародної економіки та міжнародного бізнесу із профілізацією на міжнародній торгівлі.

Ключові слова: національна економіка, зовнішньоторговельний потенціал, міжнародна торгівля, експорт, імпорт, конкуренція, конкурентоспроможність, глобалізація, інтеграція, світові ринки, торговельна політика, протекціонізм і неолібералізм, глобальні ланцюги вартості, кластери, електронна комерція.

ABSTRACT

Zhmurenko V. H. Foreign Trade Potential of the National Economy in the Context of Globalization: Theoretical and Methodological Dimension. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of philosophy in the specialty 051 – Economics. – Ukrainian State University of Science and Technologies, Dnipro, 2026.

This thesis research is devoted to addressing a topical scientific problem – the development of theoretical and methodological foundations and practical aspects of the formation and effective realization of the foreign trade potential (hereinafter – FTP) of the national economy in the context of globalization. To achieve this objective, a number of interrelated tasks were addressed, including: a generalization of theoretical and methodological approaches to defining FTP; revealing the foundations for constructing FTP as an open, complex, dynamic subsystem, organically integrated into the structure and reproduction cycle of an open national economy; researching current trends in the development of FTP, the newest forms of trade, mechanisms, conditions and macroeconomic consequences of its realization; improving methodological approaches to positioning the country within the global network of trade relations, in particular the development and testing of a methodology for assessing the strength of FTP; diagnosis and SWOT analysis of Ukraine's FTP; justification of proposals for measures that will contribute to the development of the FTP of the domestic economy and the strengthening of its competitive positions in the world markets.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references and appendices.

The introduction justifies the relevance of the topic, formulates the aim and main objectives of the study, defines its object and subject, presents elements of scientific novelty, and outlines the theoretical and practical significance of the results obtained, as well as the forms of their application. In particular, it is noted

that the turn of the millennium is becoming a period of global tectonic shifts, numerous metamorphoses and structural transformations for humanity. The post-industrial leap in quality enriches economic reality with new phenomena and processes (intellectualization, digitalization, informatization, virtualization of economic spaces and the partial removal of cross-border mobility restrictions for factors and results of production, phantomization, hypercompetition, smart management, e-commerce, etc.), which expand the boundaries of what is possible for open economic systems, renew the set of their drivers and corridors of movement in the global space, and, in particular, alter the conditions for the formation and realization of their foreign economic potential and its trade component.

For national economies, reaping the benefits of globalization is impossible without implementing a strategy for developing FTP that is appropriate to the present day, through strengthening international competitive advantages, improving trade practices and enhancing the specialized management competencies of economic entities.

The first chapter, "Theoretical and Methodological Foundations for the Study of the Foreign Trade Potential of Economic Systems", outlines the epistemological and methodological foundations and ontological prerequisites for studying FTP, and identifies its leading role in the formation and realization of the foreign economic potential of modern national economies - the macro-entities of globalization processes.

Based on a retrospective analysis of scientific work on the issue of the FTP of economic systems, certain gaps have been identified in its subject area (such as: the absence of a coordinated position regarding the content, structure, function and characteristics of the realization of FTP as a dual export-import phenomenon, the lack of clarity in the logic and mechanisms of transitions "FTP (probabilistic, passive) → international trade (manifested, active, commercialized) → reproduction and development of macroeconomic potential → macroeconomic dynamics", the disordered nature of the factors shaping and successful

commercialization of FTP in the context of global hyper-competitive challenges), the resolution of which requires in-depth scientific research based on modern methodology. It has been justified that the most appropriate approach for the object and subject of the study, the aim of the work and the tasks set is the method of economic evolutionism, the cognitive focus of which lies on the reproduction, directed dynamics and development strategies of open economic systems in a changing competitive environment.

A perspective is proposed on the foreign economic macropotential of the national economy as an open subsystem of the national economy, which determines the orientation of its subjects towards the establishment and development of international economic relations under existing global and local conditions and constraints. It is noted that the level of development and multifaceted nature of the FTP of a specific national economy is a manifestation of the diversity of those types of foreign economic activity in which national residents are involved. Ukraine's foreign economic sector is asymmetrical, with a long-standing dominance of foreign trade, which significantly enhances the relevance of this study within the domestic context.

The second chapter, "Foreign Trade Potential: Content, Structure and Conditions of Realization", focuses on defining and elucidating the content, structure, factors and constraints of the development of FTP, and international trade as a practical form of its realization.

Foreign trade potential is defined as a component of foreign economic potential, enabling the self-reproduction and realization of the interests of the host system through its integration into the global trade networks. It has been established that FTP, as a specific attribute of open economic systems, is characterized by competitiveness, openness and cross-border nature, relevance and targeting, structural and functional complexity, fractality, limited combinatoriality and controlled dynamism.

Based on the evolutionary research method, FTP is characterized as a dynamic system moving from the past through the present into the future. In the

context of the past, it acts as a) the result of the evolution of conditions and selectors for the formation of international competitive advantages and b) a 'reserve' embodying the resource capabilities and product offerings accumulated in the country's prehistory that support its international specialization. In the present, it characterizes the level of resource utilization, their productivity, efficiency and alignment with consumer demands, as well as the presence or absence of development reserves. With regard to the future, it is the vehicle for changes that determine its design and creation. Such a polychronic perspective is of practical importance for understanding the logic of the development of FTP and the future consequences of today's strategic management decisions.

It has been established that the structural "core" of FTP is formed by a triad of interrelated basic blocks: "international competitive advantages", "trade initiative" and "trade competence", which together, through their interaction, ensure its functional maturity, capacity for adaptation and targeted selective development.

A perspective on international trading as a practical, multifunctional form of realizing FTP is proposed. It has been established that the diversification and increasing complexity of trade forms within the framework of international industrial cooperation are accompanied by a strengthening of the power of its consequences and effects (the foreign trade multiplier effect, the trade creation effect, the "domino" effect, spillover and learning effects, economies of scale, network effects and team effects, as well as the effects of diversity and combinatorics of diversity).

It has been established that, in order for FTP to transition from a state of latent, passive potential to one of realized, commercialized, socially effective and active potential, at least three conditions must be met: 1) the adequacy of FTP, in terms of competitiveness, to those commodity segments and geographical locations of the world market and global production platforms that correspond to the country's positioning within the structure of international division of labour and fall within the scope of its strategic political and economic interests; 2) the

resource and technological capacity and readiness of the national economy and its economic entities to produce competitive products capable of overcoming environmental resistance and protectionist barriers when entering the global market and of competing with imports in domestic markets; 3) sovereignty, subject-centeredness and state activism in determining the directions of its integration into the global economic space and the implementation of trade policy.

Based on the correlation and regression analysis conducted and the empirical patterns identified, the following factors were identified and ranked by the strength of their influence on comparative export efficiency (labor productivity (rank 1), the level of technological complexity of scientific developments (2), the level of development of digital platforms and technologies (3), the quality of state regulatory policy (4), the level of human capital development (5), government efficiency (6), the level of innovative development (7), the quality of infrastructural support for economic activity in terms of financial (8) and transport-logistics services (9), the current level and results of the country's involvement in the processes of economic globalization (10)).

The third chapter, "Directions for strengthening the FTP of the national economy in the context of global hyper-competitive challenges", focuses on the processes and factors that significantly modify the global conditions for the formation, reproduction, development and realization of foreign trade macro-potential; a methodological toolkit for measuring the FTP of national economies and their positioning within the global network of trade relations is proposed and tested. In particular, a model has been developed for calculating the integral level of FTP, which takes into account the logic of its formation and realization with the corresponding transitions: "resource provision for commodity production → technological transformation of resources into marketable products – objects of international trade → export and import flows → foreign trade results → positive changes in macro-dynamics" and the structural blocks "I. Resource provision for FTP", "II. Digitalization, science and innovation", "III. Conditional impact factors

for the realization of FTP", "IV. Foreign Trade" and "V. Macroeconomic results", and its validation was carried out.

Assessing Ukraine's FTP using the author's methodology has allowed us to conclude that the strongest aspects of its FTP are: developed human capital, readiness to implement and utilize digital technologies, the level of technological sophistication in scientific research, and extensive foreign economic contacts in the trade and financial sectors. At the same time, Ukraine occupies a weaker competitive position relative to most partner countries, which complicates the task of realizing its own FTP, particularly through integration into global and regional value chains via an accelerated technological lift. The main obstacle to the effective commercialization of the country's FTP, apart from the impact of the war and associated macroeconomic risks, is low innovation activity, which slows down technological development and reduces the scope for implementing breakthrough competitive strategies.

The work specifies the functions of the state as a subject of foreign trade policy and a stakeholder in foreign trade activities. Recommendations are formulated regarding politic measures that will contribute to the development and effective realization of Ukraine's FTP and the strengthening of its competitive positions in the global market, in particular: 1) supporting smart specialization of regions, R&D, digitalization policy, and clusters (ICT, aggrotech, mechanical engineering, metallurgy, biotech, aerospace technology, military technology and armaments, unmanned aerial vehicles, turbines, navigation equipment) and innovative initiatives in the business sector; 2) updating the export basket, taking into account the revenue-generating potential of new export goods and the technological gap between them and existing products; 3) creation of joint ventures and startups with foreign partners located in their territories; 4) intensifying trade with friendly countries, securing preferential terms of access and use of transport corridors in agreements, and resolving transit access to ocean ports through economic diplomacy; 5) stimulation of Ukrainian emigrants as primary subjects and drivers of international integration in the trade sector, popularizers of the

“Made in Ukraine” brand; 6) assistance in improving managerial trade competence, training in higher education institutions of applicants for interdisciplinary educational programs focused on international economic activity.

The results of the research have theoretical, methodological and applied value; in particular, from a scientific perspective, they deepen understanding of the content, current structure, dual export-import nature, characteristics, functions, principles and consequences of the development and realization of the FTP of the national economy in the context of globalization; methodologically, they develop methodological and analytical tools for measuring the strength of the FTP of national economies and their positioning within the global network of trade relations; in practical terms, they contribute to improving the effectiveness of management decisions in the sphere of foreign trade activity and trade policy.

The practical significance of the work lies in the fact that the results obtained may form the basis for further scientific research into the theory, methodology and practice of FTP; they may be used in improving state trade policy, in particular in the development and implementation of state programmes to stimulate exports; be taken into account by economic entities in corporate strategies for the development of foreign trade activities, in determining prospects and planning measures for its development; and be included in the teaching and methodological support for specialized subjects in higher education programmes in the field of international economics and international business, with a specialization in international trade.

Keywords: national economy, foreign trade potential, international trade, exports, imports, competition, competitiveness, globalization, integration, world markets, trade policy, protectionism and neoliberalism, global value chains, clusters, e-commerce.